

Az alföldi festészet fejedelme

Nagy Imre – Tóth Károly – Nátyi Róbert: *Tornyai. Tanulmányok Tornyai János (1869–1936) születésének 150. évfordulója tiszteletére*

Hódmezővásárhely, 2020, Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ

Tornyai János 1869-ben született Hódmezővásárhelyen, és 1936-ban hunyt el Budapesten. Megélt 67 éve alatt, küzdelmes élete során, egészen egyedi művészi pályafutása éveit sorjázásában a 20. század első felében olyan életmű megvalósítójává vált, mellyel átírta a magyar képzőművészet történetét. Paraszti sorba született, édesanyja írástudatlan, édesapja ambiciózus parasztember, aki fiát lelkésznek szánta. Korának, szülővárosának, majd hazájának, meghatározó, progresszív festőjévé vált, hatalmas szellemi utat is megtéve. Szülővárosában nem végezte el a gimnáziumot, később lehetőséget kapott képzőművészeti főiskolai tanulmányok folytatására, de nem szerzett diplomát, mégis kortársai közül kiemelkedett olvasottságával, sokirányú műveltségével. Művészi munkásságával együtt létrejött néprajzi gyűjteménye kora kiemelkedő kollekcijává vált, s később alapját képezte Hódmezővásárhely múzeumi gyűjteményének. Látóköre bővítésében nagy szerepet játszottak külföldi utazásai, fiatalkori két párizsi ösztöndíjas időszaka, melyben – azon túl, hogy falja a múzeumokat – két fontos körülmény életre szólóan lényeges számára: megismerkedik és végső soron szorosabbnak nevezhető kapcsolatba kerül Munkácsy Mihállyal, s kétszer is rövidbe, de intenzív tanulmányi időt tölt a neves Julian Akadémián. Katonaidejét töltve is gyakorolja hivatását. Fiatal korában járt a Felvidéken, később Itáliába is eljut, franciául, németül beszél. Ezek a körülmények azért fontosak, mert Tornyait ma igazán a magyar táj, s tán mondani lehet: a magyar néplélek festőjének tart-

juk, festészete tematikájában is döntően szülőhazája látványába és atmoszférájába ereszti erős gyökereit, ám – s életútjában ez az unikális – az évek során kialakult festészeti felfogása abszolút újszerű, erőteljesen progresszív úgy, hogy hiába ismeri kora európai festészeti folyamatait és jelenségeit (és érdeklik nagy kortársai teljesítményei), mégis egy valóban minden kortársától eltérő, erősen személyes festői felfogást alakít ki. Ennek elméleti, lélektani motivációiról ő maga is sokat írt, s melynek lényegét az ösztönös, a feltörő szenvedélyre alapítja, s persze, hogy fontos az eléterülő látvány, de a kép lényege más kell, hogy legyen („a lelkét inkább, mint a külsejét”). Festészete különlegessége az is, hogy ez a szenvedélyesség képi eszköztárában úgy válik lényegivé, hogy munkáiban ugyanakkor sosincs semmi esetlegesség, véletlenszerűség, noha a néző néha ezt érezné. Mai szóhasználatunkkal nyugodtan nevezhetjük a 20. századi magyar expresszionizmus előfutárának, sőt talán forrásának is, de kétségtelen, hogy a minősítések, művészettörténeti besorolások folyamatosan vita tárgyát képezték, képezik, melyek természetesen összefüggésben állnak a magyar társadalmi, politikai rendszerváltozások (!) művészetképezésének változásaival.

Tornyai János születése 150. évfordulója alkalmából a nevével viselő hódmezővásárhelyi múzeum az alkalomhoz illő, nagyszabású, életmű kiállítást és program sorozatot szervezett, amely elé a szorosan vett művészettörténeti szcena is nagy várákozással tekintett, hiszen a megelőző években intenzív kutató munka indult

a Tornyai életmű több, addig tisztázatlan kérdésben, s maga a kiállítás is megkísérelt ezekre válaszokat adni. Továbbá a Tornyai János Múzeum egy nagyszabású konferenciát, tudományos tanácskozást is szervezett, amelyen a legkiválóbb magyar kutatók vettek részt, s e konferencia anyagát is megjelentették egy kiállítási katalógussal együtt. A teljes életmű egészéről, mai értékeléséről azonban a következő évben, 2020-ban jelent meg ugyancsak a múzeum kiadásában a *Tornyai* című, reprezentatív külsejű, 300 oldalas, bő és rendkívül értékes és látványos képanyagot is magában foglaló tanulmánykötet, amely a *Tanulmányok Tornyai János (1869–1936) születésének 150. évfordulója tiszteletére* alcímet viseli. Annak a körülménynek, hogy a kiadvány nem a kiállításra jelent meg, hanem egy évvel később, olyan előnyei vannak, hogy a szerzők több esetben már hivatkozni tudnak a kiállítás szakmai tanulságaira, sőt korábbi megállapításaikat is korrigálni, pontosítani tudták. A kötetet három szerző jegyzi, Nagy Imre, Tóth Károly és Nátyi Róbert művészettörténészek, akik mindhárman – más irányú tevékenységük mellett – elkötelezett kutatói a Tornyai életműnek. Szerencséje van a dél-magyarországi régióknak, hogy három ilyen felkészült szakembert foglalkoztat általában a magyar alföldi festészet témaköre, s alkotói. Érzékelhető, hogy mindhárman személyesen is erősen kötődnek e régióhoz, kutató munkájuk intenzivitását elősegíti a nemcsak tudományos, de személyes jelenlét és vonzalom is. Közülük is talán kiemelhető Nagy Imre szerepe, aki hosszú éveken át, mint a Tornyai János Múzeum igazgatója, nemcsak „birtokon belül” volt, de ezt a pozícióját igen intenzíven használta ki Tornyai-kutatásokra is. Ráadásul „helyzeti előnye” a kezére játszott, hiszen az általa vezetett intézmény egyedülálló gyűjteményében mélyedhetett el. Azonban már itt tegyük hozzá azonnal, hogy – írásaiból kitűnően – ugyancsak sok időt töltött a Magyar Nemzeti Galéria adattárában is, ahonnan elsősor-

ban fényképek értelmezésével kapunk új következtetéseket. A másik két szerző tevékenységét is az jellemzi, hogy következtetéseik erősen tapasztalati alapúak, nem hipotézisek megfogalmazói, még ha természetesen maradnak megválaszolatlan kérdések is. A Tornyaival kapcsolatosan tanulmányozható, kutatható anyag, természetesen a képek, rajzok, vázlatok szinte egyedülálló tömegén túl, a szintén igen ritkán rendelkezésre álló, hatalmas írásos dokumentumanyag, amely nagyjából Tornyai naplóinak, naplórészleteinek autográf együttese, különböző időszakokban keletkezett írásban rögzített vallomásainak, gondolatainak sokasága, továbbá elérhető levelezése. Már ehelyütt meg kell jegyeznünk, hogy ugyan néha úgy tűnik: már-már szinte túl hosszasan idézik a szerzők a festő írásos gondolatait, a végén mindig belátjuk: igazuk van! Tornyai János kivételesen magas színvonalúan ír (is!). Nemcsak stílusa veretesen alföldi(es), de gondolatmenetei, argumentációi, nyelvezete is folyamatosan mély intellektuális adottságokat, képességeket, éleslátást is sugároznak, s mindez tetéződik még pszichéje különös érzékenységével, melyre a vele kapcsolatban álló nőkkel összefüggő vallomásaiban találunk sok példát. A könyvet szerkesztő Nagy Imrének nem is lehetett könnyű dolga, amikor a festőtől jó idézetet kellett találnia a könyv hátsó borítójára, de megtalálta, s amely így szól: „Konvencióktól-szabálytól, rajztudástól és aprólékoságtól felszabadultan csak a legutóbbi időben kezdtem igazán pingálni... De bizonyos, hogy hiszem, hogy olyan anyaggal mehetek le s olyan kiállítást rendezhetünk Hódmezőn a mi drága földjeinknek, jóakaróimnak és jóbarátainknak, amilyen még nemigen volt Vásárhelyen és sehol az országban, de még Párisban sé (sic!) nagyon gyakran... Ezt én mondom: Tornyai János.” Az idézet nemcsak a művészi háttérre, az erős lokálpatriotizmusra utal, amely egész életében meghatározó iránytű volt számára, de jelzi személyiségének öntudatosságát, elhivatott magabiztosságát.

A szöveg egyébként egy Galyasi Miklós-nak 1934-ben írt – tehát késői – leveléből származik.

Nagy Imre Miklós Péter múzeumigazgató pontosan tájékoztató előszavát követően két olyan tanulmányát teszi közzé, melyek már címeikkel jelzik azt a fentebb megfogalmazott érzést, miszerint milyen „jó tolla” volt Tornyainak, ugyanis mindkét írása címe egy-egy idézet Tornyaitól. A Múzeumot csinált, felolvasott... Vásárhelynek becsületes nevet szerzett című írás (amely tehát Tornyai saját fogalmazása – egyes szám harmadik személyben! – az általa jegyzett nevezetes *Mindenki Könyvéből*). Tornyai életrajzát teszi közzé, melynek különlegessége a rendkívül izgalmas dokumentáltság, fotókkal, korai rajzokkal, festmények reprodukcióival, Tornyai írásaiból vett bőséges idézetekkel. Már ez az életét végigtekintő írás felvilágosítja magánéletének folyamatos bonyolultságát, s másik írásában, melynek elébb alcímét idézzük: Tornyai János és a nők ezt elemzi, fontos művészi összefüggéseket találva. A szerző igen találó címet írt ezen írásra föl: Én nagyon jó ember vagyok, de nagyon rossz természetem van – idéz tehát Tornyaitól, s bizony úgy tűnik, hogy ezúttal is a szerző jól választott. Tornyainak több ismert és eddig ismeretlen nőkhöz fűződő kapcsolatából négy tart hosszabb ideig, kevés idillel, ám mindegyik sok konfliktussal. Sikertelen korán megkötött első házassága Szabados Leonával. Mikor kiheveri ennek megrázkódtatását, különös és hosszú ideig tartó kapcsolata alakult ki az eredetileg hozzá cselédként belépő Kovács Máriával, aki tizennégy évvel volt fiatalabb nála. A szituációt bonyolítja, hogy – mint köztudott – Mária is festeni kezd, és Tornyait szinte lázba hozza Mária festészete, fejlődő ars poeticájának Mária személyisége, piktúrája alapját képezi. Márit Holczinger Katalin követi, akit a fővárosban ismert meg, mint a Benczúr-mesteriskola modelljét. Festészetében e modellje által kerül központi helyre az akt festése, kimagasló eredményekkel, ám

Katalin megbízhatatlansága újabb család a festőnek. Végül az idősödő művész 1925-ben ismerkedik meg a nála huszonkilenc évvel fiatalabb Proits (később Szabó) Rozáliával, aki szintén először alkalmazottja, majd modellje (aki által ismét új elemek kerülnek piktúrájába), s akit feleségül vesz ugyan, de kapcsolatuk konfliktusokkal terhes. Felesége hozzá való viszonyulásának legékezebb bizonyítéka, hogy amikor 85 évesen elhunyt 1983-ban, s műtermes lakását kiutalták egy festőnek, a lakás felújításakor, 1984-ben, elsősorban a padlózat megbontásakor került elő az „évszázad festőlelete”, 718 darab (!) Tornyai-festmény, valamint dokumentumok, fotók, továbbá Tornyai több mint harminc éven át vezetett naplója. Mindez azért fontos, mert ezzel az évvel – noha természetesen korábban már nagy Tornyai szakirodalom jött létre – az életművével kapcsolatos kutatások nemcsak újraindultak, de vadoztatú eredményeket is hoztak. Nagy Imre írásai ugyan nem mentesek ismétlésektől, ám a Tornyai és a nők című írásában sikeresen kerül el minden bulvár ízű gondolatmenetet, amelyre egyébként ezek a bonyolult férfi–nő kapcsolatok bőven adnának lehetőséget, s írásának éppen az a különlegessége, hogy az egyes kapcsolatok feltárása egyben azonnal szigorú szakmai elemzésekkel ötvöződik.

Nátyi Róbert is egy Tornyai-idézetet választott írása címéül: „Csak az utóbbi időben kezdtem igazán pingálni”, de írása tartalmát tanulmánya alcíme körvonalazza: Tornyai János stílusának, modernizmusának gyökerei. Igényes írása felveti azokat a stílus-meghatározási kérdéseket, melyekre már utaltunk. Korábban rendkívül erősen hangsúlyozták Munkácsyban való gyökerezettségét, majd a művészettörténet a realizmus (néha naturalizmus) egyik sajátos változatának ítélte meg Tornyai festészetét, volt, aki a szimbólumok erejét tartotta meghatározónak, eljutva ahhoz a mai állásponthez, amely *expressis verbis* a magyar expresszionizmus különös és egyedi minőségének ítéli ezt a piktúrát.

Nátyi írásában felveti kortársaihoz való viszonyának kérdéseit, Thorma Jánostól, Vaszary Jánoson át Endre Béláig (akivel talán a legszorosabb kollegiális viszonyt ápolta) Rudnay Gyuláig és Nagy Istvánig. Mélyenszántó elemzést ad Tornyai egyetlen önarcképéről, itt is felvetve máig meglevő datálási problémákat, majd a művész aktjainak együtteséről ír érzékletesen, hivatkozva a 2019-es életmű kiállításon látottakra. Tanulmányában ő is az időrendre épít, s itt említjük meg, hogy Hódmezővásárhely fundamentális fontossága mellett milyen különös hazai vándor is Tornyai. Hiszen a húszas években Budapestre költözik, majd Baján születnek meg értékes munkái, s meghatározó szentendrei időszaka, amelynek lényeges személyes adaléka, hogy a nála harminc évvel fiatalabb Barcsay Jenővel kerül szoros, szinte baráti kapcsolatba. Írása befejező soraiban Nátyi Róbert összegzésében visszatér a stíluskérdésekhez, s így ír: „az Európa szerte elterjedt, kortárs expresszionistákkal is csak kifejezőmódjuk hasonlóan romantikus lobogású, féktelen dinamizmusa köti őket össze, minden más külsődleges azonosság csupán a kirobbanó ecsetjárás sajátja”.

A Tornaival már korábban is elmélyülten foglalkozó Tóth Károlynak is két írása olvasható a kötetben. Az első – címe: Munkácsy Mihály műterme és a Julian Akadémia között, avagy Tornyai János Párizsban (1894–1897) – újabb kutatási eredményekkel pontosítja Tornyai párizsi tartózkodásainak adatszerűségeit, fókuszálva egyben Tornyai pályakezdő éveinek festői teljesítményeire. Míg ez az írás elsősorban tényszerűségével ragadja meg az olvasót, addig a második teoretikus következtetéseivel, ugyanis ennek címe: Az alföldi festészet, Tornyai János hozzájárulása egy művészettörténeti fogalom létrejöttéhez. A szerző itt áttekintést ad az alföldi festőiskolákról, műhelyekről, ismertetést ad a kor művészszerveződéseiről. Izgalmas történeti kutatásainak közléte, hogy hogyan változik Tornyai

művészetének recepcióis folyamata, értékelése. Fontos következtetése, hogy Tornyai művészetének nagy a szerepe abban, hogy megszületett a jellegzetes alföldi képtípus, s ezzel együtt vált valósággá maga az alföldi festészet terminus technicus.

A kötet érdemi záró anyaga az ugyancsak Tóth Károly által elkészített életrajzi kronológia, amely azzal a kellemes meglepetéssel szolgál, hogy a szerző nemcsak a kötetben már korábban közzétett adatokat sűríti, tömöríti az időrend kereteibe, hanem rengeteg olyan új információt is ad a figyelmes olvasónak, melyekről ezt megelőzően nem volt szó, így a szükségszerűen bizonyos szárazságot jelentő oldalak képesek újra felvillanyozni az érdeklődést.

Összességében jelentős kultúrpolitikai és művészettörténeti tettek tartható a könyv megjelenése. Vítánk a koncepcióval, a végeredménnyel nem lehet sok, de méltánytalannak ítélem, hogy mindhárom szerző szinte csak negatív példaként említi Bodnár Éva művészettörténész Tornaival kapcsolatos publikációs, kutatási eredményeit, s mindkét könyvről, az 1956-os, majd az 1986-os műről is kizárólag bírálóan tesznek említést. Az is meglepő, hogy míg szinte minden hivatkozott, Tornaairól bármit is leíró személy esetében közlik annak születési és halálozási adatait, Bodnár Évánál ez elmarad, így csak jelezzük, hogy a mégis csak Tornaival kapcsolatosan is jelentős tevékenységet végző művészettörténész születése századik évfordulójára ebben az évben emlékezhetünk. A születési és halálozási dátumok közlésének nem látjuk logikáját, mert miért fontosabb ez az adat Korongi Lippich Eleknel, mint például Rudnay Gyulánál vagy Fülöp Erzsébetnél? A három szerző természetesen jó kapcsolatot ápol egymással, s ezért is kicsit sok – jellemzően tudományoskodóan lábjegyzetben közzétéve – a kölcsönös egymásnak tett köszönetnyilvánítás. Ezt egy bevezetőben közzétett egy mondat tal el lehetett volna intézni. Mint ahogy

egy-egy ismertető életrajzi mondat is hiányzik a szerzőkről.

A kötetet irodalomjegyzék és az egyes írásokat követő angol nyelvű *summary* teszi teljessé kinyomtatott állapotában, amelyből azonban hiányzik egy névmutató, mely a könyv használhatóságát hatékonyabbá tette volna. A kötet képanyaga is rendkívüli. Mivel a képcímek és az ehhez kapcsolódó adatok nincsenek számsorrenddel ellátva, ezért e sorok írójának hevenyészett számítása (a kötet ismételt örömteli átlapozása) kellett ahhoz, hogy közzétégyük: közel kétszáz mű változó minőségű reprodukciója látható, melyek a dolog természetéből eredően nemcsak festményreprodukciók, hanem rajzoké és fotográfiáké is. A kötet grafikai tervezése, a képek digitális retusálása, nyomdai előkészítése (ismét) Szántó Mira Judit munkáját dicséri. Itt kell szólnunk arról, hogy hasonló típusú kiadványokban a művek, festmények reprodukciója jellemzően ki-

sebb az eredetnél. Ebben a könyvben viszont abban az élményben is van részünk, hogy – mivel Tornyai ontotta a kisméretű remekműveket – nemcsak hogy eredeti nagyságban, de egy-egy esetben még talán az eredeti méretnél nagyobbban is látható egy-egy kép, ami emeli a mű élvezhetőségét. A reprodukciókat is a könyv szerkesztője, Nagy Imre válogatta. Feltétlenül megemlítendő a Keskeny és Társai 2001 Kft. nyomdai kivitelezési munkájának igényessége, s hogy épp az ilyen nagyszabású vállalkozásoknál nélkülözhetetlen, mint ez esetben is, a Nemzeti Kulturális Alap támogatása. S mivel a kolofonban kinyomtatták, hadd jelezzük bizakodóan, hogy bizony a kinyomtatott 300 példány – a könyv jelentőségéhez méltón – nem lesz elegendő.

Tornyai János művészi nagyságát e kötet által tisztábban látjuk, s csak megbizonyosodhatunk arról, hogy immár több mint 85 évvel halála után életműve nem avul. Sőt!

Feledy Balázs

FELEDY BALÁZS (1947) művészeti író. Legutóbbi könyvei: *Bakos István* (MMA Kiadó, 2021), *Drienyovszki János szobrászművész* (Virtual Market–Körmenyi Galéria, 2021). Szerkesztés, bevezető tanulmány: *Z. Erdei Anna grafikusművész* (Nyíregyháza, 2021), *Zagyva László szobrászművész* (Nyíregyháza, 2021), *Szabó Ákos festőművész* (Tóth Norbert Kurátori Iroda–Méry Ratio Kiadó, 2021).